

A társadalmi rend számít

Kovách Imre (szerk.): Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban.¹

Szántó Zoltán Oszkár

zoltan.szanto@uni-corvinus.hu

Fontos mérföldkő lehet a magyar szociológia történetében a hagyományos stratifikációs és struktúrakutatások részleges „elengedése”, s helyettük/mellettük a társadalmi (dez)integráció koncepciójának előtérbe állítása az empirikus makroszociológiai vizsgálódások területén. Nem pusztán azért, mert a nemzetközi szociológiában hasonló váltásokra már jóval korábban sor került, s még csak azért sem, mert sokan a hazai társadalomkutatók közül az általuk vizsgált (rész)területeken már ezt réges-régen megtették. Ahhoz ugyanis, hogy új paradigma kialakulásáról beszélhessünk, olyan átfogó, elméletileg megalapozott, jól megtervezett és következetes, módszertanilag szilárd alapokon nyugvó empirikus vizsgálatokra van szükség, mint amilyenekre Kovách Imre és kutatócsoportja vállalkozott az *Integrációs és dezintegrációs folyamatok a mai magyar társadalomban* című országos reprezentatív felmérést követően. A kötetben szereplő írások, valamint a kutatás eredményeit bemutató temérdek – korábban és azóta – megjelent publikáció jól mutatja, hogy a marxi-weberi gyökerekből táplálkozó hagyományos makroszociológiától a weberdurheimi tradíciókon nyugvó megközelítések irányába tett lépések sok szempontból tudományosan termékenynek bizonyulnak: jó néhány alapvető társadalmi jelenség részletesebb leírásában, teljesebb magyarázatában és mélyebb megértésében van jelentős „hozzáadott értékük”.

A 2017-ben megjelent, s ugyanebben az évben november 9-én az MTA TK Szociológiai Intézetben bemutatott kötetben szereplő tanulmányok átfogóan reprezentálják a kutatás koncepcionális kiindulópontjait, elméleti kereteit, az integrációs alapmodellt, az integráció alaptípusait és főbb mechanizmusait, a társadalmi rétegződés, struktúra és integráció kapcsolódásait, a normák, értékek és társas kapcsolatok szerepét az integráció különböző szintjein és színterein.

A kötet a kutatásvezető és kötet szerkesztő Kovách Imre elméleti bevezetőjével kezdődik. A társadalmi integráció, integrációs mechanizmus és integrációs ágens

¹ Kovách Imre (szerk.): Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale Kiadó, 2017.

fogalmának tisztázását, melynek kifejtése során jórészt Szabari és Dupcsik elméleti tanulmányaira támaszkodik, a kutatás hat altémájának áttekintése követi: (1) intézmények és integráció, (2) munkaerő-piaci integráció, (3) rétegződés és integráció, (4) normák, értékek, politika, (5) hálózatok, kapcsolatok és kisközösségek, (6) területi integráció. A szerző külön kitér az integráció három elemzési szintjének megkülönböztetésére, a rendszerintegráció, a társadalmi integráció és a személyközi integráció tagolásában. Ezt követően kerül kifejtésre a bevezető fejezet második írásában (Kovách – Hajdu – Gerő – Kristóf – Szabó) maga az integrációs alapmodell, amely világosan kijelöli a kutatás újszerű kereteit és lehetséges elágazásait. A modell elméleti háttérének kialakításához Parsons, Habermas és Giddens koncepciói szolgálnak elméleti alapul. A modell építésének lépéseit és módszereit alaposan és követhetően részletező okfejtés eredményeképpen születik meg az új hétklaszteres csoportstruktúra: (1) kapcsolatgazdag politikailag aktívak (15,5%), (2) lokálisan integráltak (9,2%), (3) munkaerő-piacon integráltak (23,2%), (4) rendszerintegráltak (17,4%), (5) gyengén integráltak (16,1%), (6) normakövető dezintegráltak (12,9%), dezintegrált kirekesztettek (5,6%). (A százalékok az egyes klaszterek mintabeli arányát mutatják.) Ezt követi az egyes csoportok részletes bemutatása, majd a Ferge – Andorka-féle munkajelle-csoportokkal, a Kolosi-féle státuszcsoporthal, s végül a látens osztálymodellel való módszeres összehasonlítás. A legfontosabb eredményeik közé tartozik, hogy egyrészt a (dez)integrációs vizsgálat szerint „...a magyar társadalom legfelső és a legalsó szegmense között még nagyobbak a különbségek, mint azt más kutatások kimutatták”, másrészt, hogy alapmodelljük „...figyelembevételre nagymértékben elősegíti a magyar társadalom valós tagozódásának ismeretét és az azt létrehozó és fenntartó mechanizmusokat.” (45. o.). Hogy ez pontosan mit is takar, arról olvashatunk a kötet négy tematikus fejezében szereplő tizenegy tanulmányban.

Az első tematikus rész az *Integrációs mechanizmusok* címet kapta. A nyitótanulmányban a szerzők (Czibere-Gerő-Kovách) a redisztribúció integrációban játszott szerepét vizsgálják, részletesen elemezve a jóléti, a projektalapú és a rekombináns redisztribúció mechanizmusait. A hagyományosnak tekinthető jóléti újraelosztás mellett a két másik típus meghatározása és elemzése ugyan – bizonyos szempontból – újdonságnak számít, de tartalmi és fogalmi következetlenségekhez, s így empirikusan megalapozatlan kijelentésekhez is vezet. Míg például a projektalapú redisztribúció elemzése saját adatbázison alapul, ami a kutatás egyik igen fontos hozadéka, addig a rekombináns újraelosztás bemutatása inkább tekinthető egyfajta kritikai spekulációnak, mivel ezen a területen még – ahogy maguk a szerzők is megjegyzik (111. o.) – becslésekkel sem rendelkeznek a kutatók, nemhogy megbízható adatokkal. Magának a harmadik típusnak a gazdasági és politikai hatalom megtartásához/növeléséhez való direkt kapcsolása pedig olyan fogalmi dilemmákat vet fel, mint például: Miért ne lehetne akár a jóléti, akár a projektalapú újraelosztásnak is tisztán politikai célja, különösen mondjuk választási kampányidőszakban? Vagy: miért ne lehetne a rekombináns redisztribúciónak gazdaságélénkítő hatása? Hol húzódik meg a határ a

projektalapú és a rekombináns újraelosztás között? Egyáltalán, maga a redisztribúció, akármilyen formában is jelentkezik, szorosan kötődik az újraelosztó központ(ok) létehez, legalábbis a klasszikus Polányi-féle konceptualizálás szerint, amelyek a modern társadalmakban többnyire politikai-hatalmi természetűek. Mindazonáltal a fentebb szereplő vizsgálat fontos eredményei közé tartozik annak részletes adatolása és megállapítása, hogy a magyar „...háztartások legalább háromnegyede részesül redisztribúciós jövedelmekből és juttatásokból, és a forrásokhoz való hozzájutás szerint képzett csoportok szignifikáns társadalmi különbségeket reprezentálnak”, és hogy „...a projektalapú redisztribúció nagysága folyamatosan növekedett az uniós tagság kezdő évét követően, és a projektek összegének GDP-hez viszonyított aránya 2016-ban az utolsó szocialista évek gazdaságon belüli redisztribúciójának a hatvan százaléknál va.” (112. o.). A következő írás (Gerő-Szabó) a politikai integráció kérdéskörét járja körül a politikai értékcsoportok, a politikai törésvonalak és a politikai attitűdök terminusain alapuló módszeres adatelemzés révén. Öt érték-klaszter kerül kialakításra: (1) elégedett jobboldaliak, (2) kritikus jobboldaliak, (3) elégedetlen baloldaliak, (4), csak a jövőjükben bízók, (5) frusztráltak. A klaszterek szociodemográfiai jellemzői mellett a pártválasztás, a politikai kommunikáció, azon belül a vezér, a veszélyek és az ellenségek alkotják a vizsgálat főbb szempontjait. A sokrétű elemzés általános következtetése szerint „...a magyar társadalom politikai integrációja felemás képet mutat. A társadalom nagy része számára nincsenek olyan – általunk vizsgált – dimenziók, amelyek nagyon erőteljes hatással lennének a politikai identifikációjukra.” (149. o.). Kivételt az elégedett jobboldaliak klasztere képez, amelyre leginkább jellemző egyfajta pilléresedés és erős belső integráció. A dezintegrálódás jeleit mutató többi klaszter esetében a kivonulás és az apolitikussá válás különböző jegyei figyelhetők meg. Az integrációs mechanizmusok bemutatását a társadalmi tőkéről szóló elemzés (Hajdu – Medgyesi) követi. A szakirodalmi áttekintést követően a mérésben használt három társadalmi tőke-alindexet (kapcsolati tőke, bizalom, részvétel) részletezik a szerzők, amelyek főkomponensével alkották meg a társadalmi tőke mérésére szolgáló indexüket. A társadalmi tőke fogalmával kapcsolatban rendszeresen felmerülő dilemmákon úgy lépnek túl, hogy a mérés során használt alindexek közül a kapcsolati tőke inkább „a társadalmi tőke, mint magánjóság” (erős és gyenge kötések), a bizalom (személyközi és intézményi bizalom) és részvétel (civil és politikai részvétel) pedig inkább „a társadalmi tőke, mint közjóság” vonatkozásokra tejed ki. Mint minden ilyen választással, ezzel is vitába lehet szállni, de nem igazán érdemes. Az integráció vizsgálata szempontjából fontos alapkövetelményt ugyanis kielégíti a szerzők döntése: a társadalmi tőke koncepciójának mikro- és makrovonatkozásaira egyaránt reflektál, és integrálja azokat a mérés során, elfogadható módszertannal. Megvilágító erejű a rétegződési modellekkel és az integrációs modellel való összefüggések áttekintése. Az elemzés nagyban megerősíti az olvasót abban a vélekedésben, amelyet az elmúlt évtizedekben számtalan külföldi és hazai vizsgálat erősített meg: „...a társadalmi tőke struktúráképző változónak tekinthető, és fontos jelzőeszköze

lehet a társadalmi integráció leírásának.” (173 .o.). Megállapítást nyer az is, hogy a társadalmi mitőke-ellátottságban a magas státuszúak/végzettségűek kiemelkednek, míg az alacsony státuszúak/végzettségűek lemaradnak. A középén található csoportok ebből a szempontból (is) vegyes képet mutatnak. Az integrációs mechanizmusok áttekintését a területiség elemzése (Csizmady – Csurgó – Kovách – Medgyesi) zárja. A kutatás egyik legfontosabb konkrét innovációja a területiség újraértelmezése és magyarázó erejének kimutatása a társadalmi integráció összefüggésében: a gyenge kötések lakóhelyi meghatározottságának részletes vizsgálata, a város/Budapest-vidék dichotómia árnyalása, a települések újrakategorizálása (távoli vidéki falu, városközeli vidéki falu, vidéki város, vidéki nagyváros, Budapest), hogy csak a legfontosabbakra utaljunk. A többváltozós elemzések eredményei közül érdemes kiemelni, hogy „...a térbeliség közvetlenül a bizalmi kapcsolatok network-méretére és a részvételre ha.” (198. o.). A szerzőknek a lokálisan integrált csoport „felfedezése” kapcsán megfogalmazott állítása önmagáért beszél: „A kisvárosi, magasabb végzettségű és jövedelmű, az agráriumhoz valamilyen szálon kötődő, erősen integrált, intenzív magas- és újkultúra-fogyasztással jellemezhető társadalmi csoport azonosítása az integrációs szemlélet alkalmazásának egyik nagy eredmény.” (203. o.).

A kötet *Rétegződés és integráció* címet viselő második tematikus részében szereplő első tanulmány szerzői (Kovách – Kristóf – Szabó) innovatív és termékeny módon ötvözik a társadalmi egyenlőtlenségeket leíró és az integráció mechanizmusait feltáró modelleket, s meggyőzően támasztják alá álláspontjukat, melynek lényege, hogy megtalálták azt a modellt, amellyel „...a magyar társadalom integratív és rétegződési viszonyai egyaránt kifejezhető.” (236. o.). A szerzők ugyanis a már korábban említett, s a kötet második tanulmányában részletesen bemutatott hétklaszteres integrációs modellt „egybeforrasztják” a Huszár-féle foglalkozási kategóriákon alapuló normatív-funkcionalista modellel. Az ennek eredményeképpen kialakított integrációs-normatív-funkcionalista (INF) modell tízklaszteresre finomítja az integrációs modellt: az erősen integrált, a munkaerőpiacon integrált és a gyengén integrált klaszterek esetében különböztették meg a szellemi és fizikai munkát végzőket, s így nyertek még árnyaltabb képet a magyar társadalomról. Az integrációs csoportok részletes bemutatása során válik egyértelművé az INF-modell haszna: mindhárom klaszter esetében nőtt a modell magyarázóereje a fizikai-szellemi munka megkülönböztetés alkalmazásával. Az írás végül az integrációt a strukturális egyenlőtlenségek viszonylatában veszi szemügyre az iskolázottság, a területi egyenlőtlenségek és az elitekhez való viszony elemzése révén. A tanulmány konklúziójából érdemes hosszabban is idézni: „...míg az integrációs modellek tartalmazzák a rétegződési attribútumokat, a rétegződési sémák és még a sokoldalú információk alapján szerkesztett státuszcsoporthoz sem fejezik ki mindazt, ami a gyorsan változó magyar társadalom egyenlőtlenségeinek valósabb megértéséhez szükséges. Az integrációs modellek sokoldalúan jelenítik meg a társadalom felső és alsó csoportjainak jellemzőit, és minden más modellnél érthetőbbé teszik a kö-

zéprétegek differenciálódását előidéző folyamatokat és társadalmi mechanizmusoka.” (23--6. o.). A másik tanulmány (Huszár – Sík) ebben a tematikus részben a társadalmi rétegződés kapcsolódási lehetőségeit vizsgálja a szegmentált munkaerőpiac elméletéhez, valamint kísérletet tesz egy új társadalmi osztály (?), az ún. prekariátus kifejlesztésére és operacionalizálására. Az írás, többszöri elolvasás után is, több szempontból kérdőjeleket vet fel. (1) A szerzők a hagyományos struktúra- és rétegződésmoделlek korlátait ugyan belátják, de igazi alternatívának a munkaerőpiaci szegmentáció elméletét, nem pedig a társadalmi integráció modelljét tekintik (239. o.). (2) A prekariátus munkaerőpiaci csoportként történő értelmezése során sem a kutatás empirikus adataira és eredményeire, sem pedig a munkaerőpiaci integráció lehetséges mechanizmusaira nem helyeznek kellő hangsúlyt. Ehelyett részletesen bemutatják a foglalkozási osztályelemzésnek nevezett kutatási programot kísérő vitákat, ami önmagában fontos tanulságokkal szolgálhat, de érdemes lett volna ezeket közvetlenebb módon kapcsolni az *Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban* kutatás alapkérdéseéhez. Felvetik a foglalkoztatási csoportok kollektív cselekvővé, s így társadalmi osztállyá alakulásának kérdéseit, de kevésbé támaszkodnak a kollektív cselekvés klasszikus (Olson-féle), ill. kortárs (pl. Elster-féle) koncepcióira. Az integráció összefüggésében, némileg meglepő módon, a munkaerőpiaci szegmentáció elmélete kerül elő, melynek ún. duális változata jól megvilágította a 70-es és 80-as évek magyar társadalmának egyes folyamatait. Az eredeti modellben szereplő primer és szekunder szegmentum helyére a mai magyarországi munkaerőpiac jellemzésére a felső primer, az alsó primer és a szekunder szegmentum lép. Kérdés, hogy a modell efféle finomításában rejlő elméleti „innováció” valóban alkalmas-e a munkaerőpiaci társadalmi integrációban betöltött szerepének átfogó vizsgálatára, akár általánosságban, akár konkrét munkaerőpiaci elemzések során. Ezt a kérdést már csak azért is érdemes megfogalmazni, mert a kutatás integrációs alapmodellje szerint a legnagyobb létszámú csoportot éppen a munkaerőpiacon integráltak alkotják. Példának okáért felvethető, hogy mondjuk a jól ismert Granovetter-féle „gyenge kötések ereje” tézis, amely a kötet több más tanulmányában is felbukkan, nem segített volna-e inkább a munkaerőpiaci integráció mélyebb megértésében és magyarázatában. A prekariátus elméletével és operacionalizálásával kapcsolatos kísérletezés tudományos termékenységéről és kritikai potenciáljáról még korai lenne véleményt alkotni. Annak eldöntéséhez, hogy ez a koncepció kiállja-e az idők próbáját, s valóban a struktúra- és rétegződéskutatások szerves részévé válik-e, még sok elméleti és empirikus vizsgálódásra van szükség.

A kötet harmadik tematikus fejezete a *Normák és értékek* címet viseli. A társadalmi integráció értelmezése szempontjából kiemelt mechanizmusok vizsgálatát a fogyasztási szokások izgalmas elemzése (Kristóf – Szabó) nyitja meg. „Integráló, csoportképző tényező-e a fogyasztás?” – teszik fel a kérdést a szerzők (267. o.). A módszertani szempontból is kreatív válaszukat három fogyasztási index megalkotására támaszkodva fogalmazzák meg. Ezek a következők: (1) az anyagi javakkal kapcsolatos fo-

gyasztást mérő vagyonszűrés index, (2) a magaskultúra-fogyasztási index, és (3) az újkultúra-fogyasztási index. Ezek segítségével részletesen jellemzik az integrációs csoportokat, s alaposan bemutatják a fogyasztásukban tetten érhető jelentős társadalmi egyenlőtlenségeket. Az integrációs megközelítésen alapuló többváltozós statisztikai elemzés ehhez még azt is hozzáteszi, hogy a hét integrációs csoport közül négy, a hierarchia tetején és alján (a kapcsolatgazdag politikailag aktív és a lokálisan integrált, ill. a normakövető dezintegrált és a dezintegrált kirekesztett csoportokban) konzisztens és szignifikánsan eltérő fogyasztási mintázatot mutat (279. o.). Végül az is kiderül, hogy „jóval gyengébb és kevésbé konzisztens az összefüggés fogyasztás és integráció között a társadalom középső csoportjaiban...” (279. o.) A normákat vizsgáló másik tanulmányban (Koltai – Kristóf – Simonovits) a magyar lakosság segítési hajlandósága került górcső alá, önmagában és a társadalmi integráció szempontjából. A kérdőíves kísérleten alapuló vizsgálat legfontosabb eredménye szerint „...létezik Magyarországon egy erős segítségnyújtási norma...” (300. o.), melynek működését alapvetően racionális mérlegelésen alapuló motívumok befolyásolják. A képzeletbeli helyzetek képzeletbeli segítségkérőinek jellemzői kevésbé, a megkérdezettek saját jellemzői inkább befolyásolják a segítségnyújtási hajlandóságot. Ezek az eredmények még akkor is a társadalmi integráció erősségére utalnak, ha a roma kisebbség irányában megjelenik a segítségnyújtás részleges szelektivitása: például az útbaigazítás és a mobiltelefon kölcsönkérése esetében megjelent a romákkal szembeni bizalmatlanság és előítélet, de a mentő megvárása vagy a tanúskodás esetében, vagyis a súlyosabb esetekben, nem. Ez pedig akár még reménykeltőnek is tekinthető társadalmi integrációjuk erősítése szempontjából (301. o.).

A kötet negyedik tematikus fejezete a *Kapcsolatok* címet viseli, s a személyközi integráció kérdéseit járja körül a társadalmi kapcsolatháló-elemzés módszertani arzenáljára támaszkodva. Az első tanulmány szerzői (Albert – Dávid – Gerő – Hajdu) négy kapcsolathálózati csoportot különböztetnek meg egymástól: () kapcsolatszegénység veszélyében élők (19,9%), (2) elmagányosodók (21,8%), (3) családos társaságba járók (21,6%), (4) aktív társaságiak (36,7%). A zárójelben szereplő mintán belüli arányukat tekintve látható, hogy durván a magyar népesség 40%-át fenyegeti a kapcsolati depriváció jelensége, míg közel 60%-uk valamilyen módon társadalmilag integráltnak tekinthető. A szerzők egy fontos átrendeződést is leírnak, amit „kapcsolathálózati modernizációnak” neveznek: annak ellenére, hogy mindkét nem esetében csökkent a 90-es évek óta a társas kapcsolatban élők aránya, megfigyelhető a bizalmas kapcsolathálózatok méretének növekedése. Azaz, a családtag bizalmasok mellett és helyett jelentősen nőtt a barát bizalmasok száma (324. o.). A következő elemzés készítői (Dávid – Lukács – Huszti – Barna) túl azon, hogy az énhálózatok kutatásának új módszerét (kapcsolati napló) is alkalmazzák, fontos megfigyelésekkel gazdagítják a személyközi integrációra vonatkozó tudásunkat: a kapcsolati naplóban ugyanis a tapasztalatok szerint jobban felszínre kerülnek a gyenge kötések, amelyeknek a tár-

sadalmi és személyközi integrációban játszott kiemelt szerepét Granovetter ismert tézisének megfogalmazása óta minden szociológus és hálózatkutató elismeri. Az is kiderül a kutatásból, hogy az életkor előrehaladtával a kapcsolatok eredete változik: fiatal korban az iskola és a közös társaság, 30 és 60 év között a munkahely, 60 és 70 év között a szomszédság, míg 70 év fölött a szolgáltató szektor közvetíti elsősorban a kapcsolatokat. A fejezet zárótanulmánya (Koltai – Nemes) a lakóhely társadalmi kapcsolatokra gyakorolt hatásrendszerét vizsgálja. Figyelemre méltó eredményeik közül érdemes kiemelni például azt, hogy a lakóhely kevésbé befolyásolja az erős kötések mérőszámát, a gyenge kötések mérőszámához képest (374. o.). Összességében arra jutnak, hogy: „...a területiség nemcsak az emberek kapcsolathálózataira, de a társadalmi integráltságukra is hatással van” (374. o.).

Kovács Imre és kutatócsoportja figyelemre méltó eredményekkel gazdagítja a magyar társadalomról rendelkezésre álló tudásunkat. Egy új paradigma körvonalait vázolják a szerzők, melyben a *társadalmi rend* meghatározó szerepet játszik a különböző integrációs mechanizmusok működésén keresztül. A kötet egyúttal kitűnő áttekintést nyújt a társadalmi (dez)integrációt középpontba állító modern szociológiai szemléletmód termékenységéről. Még akkor is, ha bántóan hiányzik egy összegző fejezet a végéről, s időnként vitatható és kevésbé megalapozott megállapítások is megfogalmazódnak benne, például a rekombináns redisztribúcióról, a hatalom mibenlétéről, a munkaerőpiaci integrációról vagy a társadalmi tőkéről. Ezeket bőven ellensúlyozza a kutatás során megszületett számtalan újszerű eredmény: az integrációs alapmodell, a területiség szerepének újraértelmezése az integráció szempontjából, a lokálisan integrált csoport felfedezése, a fogyasztási és segítségnyújtási normák szerepének kiemelése, a különböző társas kapcsolatok szerepének középpontba állítása, hogy csak néhány fontosra utaljunk. A recenzens ízlésének persze jobban megfelelt volna egy kicsit analitikusabb elméleti keret (pl. időnként akár egyszerűbb játékelméleti magyarázó modellek alkalmazása mondjuk az együttműködés és a kollektív cselekvés elemzése során, vagy a hálózattudomány új eredményeinek tudatosabb számításba vétele (pl. a kisvilágság szerepe az integrációban, vagy a gyenge kötések hogyan stabilizálják a komplex társadalmi rendszereket, vagy a kapcsolathálóok gráf-szerű megjelenítése. No de tudjuk, hogy ízlésekről nem lehet vitatkozni. A kötet megszületéséhez vezető kutatások mindenesetre lerakták az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete újszerű vizsgálatának alapjait és kijelölték főbb irányait. Várjuk a folytatást!